

Jakub Czepek

Czy wymuszone zaginięcia mogą stanowić problem systemowy w kontekście orzecznictwa ETPC? : rozważania na temat wyroku ETPC w sprawie Aslakhanova i inni przeciwko Rosji

Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 4, 7-17

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAWO MIĘDZYNARODOWE PRAW CZŁOWIEKA

Jakub Czepek

Katedra Praw Człowieka i Prawa Europejskiego UWM w Olsztynie

Czy wymuszone zaginięcia mogą stanowić problem systemowy w kontekście orzecznictwa ETPC? Rozważania na temat wyroku ETPC w sprawie *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*¹

Słowa kluczowe: wymuszone zaginięcia, problem systemowy, dysfunkcja systemowa, procedura pilotażowa, *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*, sprawy czezeńskie

1. Wprowadzenie

Zjawisko wymuszonych zaginięć jest niezwykle okrutnym naruszeniem szeregu praw człowieka. Stanowi też szczególnie poważne zagrożenie dla ochrony praw i wolności nie tylko samej ofiary wymuszonego zaginięcia, ale także jej najbliższych. Zapobieganie temu zjawisku jest niezwykle ważnym zadaniem, z którym borykają się zarówno uniwersalny, jak i regionalne systemy międzynarodowej ochrony praw człowieka.

Celem artykułu jest dokonanie analizy problematyki wymuszonych zaginięć na podstawie wybranego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) oraz podjęcie próby rozważań dotyczących sprawy *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*², a także stwierdzenie, czy wymuszone zaginięcia mogą stanowić problem systemowy (systemową dysfunkcję) w rozumieniu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC) i co wiąże się z takim rozwiązaniem.

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu badawczego pt. Procedura wyroku pilotażowego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/D/HS5/02383.

² Wyrok ETPC w sprawie *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* z 18.12.2012, nr skargi 2944/06, 8300/07, 50184/07, 332/08, 42509/10.

Przed rozpoczęciem dalszych rozważań, z pewnością warto byłoby wyjaśnić zarówno termin „wymuszone zaginięcia”, jak i przybliżyć założenia związane z systemowymi naruszeniami w orzecznictwie ETPC.

2. Zagadnienie wymuszonych zaginięć

Zjawisko wymuszonych zaginięć stało się przedmiotem regulacji międzynarodowych za sprawą Międzynarodowej Konwencji w sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonymi Zaginięciami³. Sama Konwencja za wymuszone zaginięcie uznaje „zatrzymanie, aresztowanie, uprowadzenie lub jakąkolwiek inną formę pozbawienia osoby wolności, dokonane przez przedstawicieli Państwa albo przez osoby lub grupy osób działające z upoważnieniem, pomocą lub milczącą zgodą Państwa, po którym następuje odmowa przyznania faktu pozbawienia wolności lub ukrywanie losów bądź miejsca pobytu takiej osoby, co powoduje, że znajduje się ona poza ochroną prawa”⁴.

Wymuszone zaginięcia są szczególnie ciężkim naruszeniem szeregu praw jednostki. Podkreśla to wspomniana Konwencja w sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonymi Zaginięciami, dostrzegając „szczególnie poważny” charakter wymuszonego zaginięcia, które stanowi przestępstwo oraz w pewnych okolicznościach zbrodnię przeciwko ludzkości⁵.

W ostatnich latach wymuszone zaginięcia miały miejsce np. na terytorium Federacji Rosyjskiej. Wskazuje na to szereg tzw. spraw czeceńskich, rozpatrywanych przez ETPC.⁶

Scenariusz wymuszonych zaginięć w sprawach czeceńskich jest dość podobny: zamaskowani osobnicy porywają w nocy człowieka z jego domu, najczęściej na oczach najbliższych, nie identyfikują się jako przedstawiciele służb, a następnie przewożą uprowadzoną osobę nieoznakowanym samochodem wojskowym. Jeżeli chodzi o śledztwo to najczęściej jest długotrwałe, brakuje w nim dowodów (lub giną w trakcie śledztwa), a żadna ze służb nie posiada danych o zaginionej osobie i jej zatrzymanie nie jest w żaden sposób udokumentowane.⁷

ETPC postrzega zjawisko wymuszonych zaginięć jako szczególnie poważne zagrożenie dla szeregu praw człowieka. Dotyczy ono naruszenia prawa do życia (art. 2), zarówno w jego aspekcie materialnym, jak i proceduralnym;

³ Międzynarodowa Konwencja w sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonymi Zaginięciami, przyjęta 20.12.2006; Konwencja weszła w życie 23.12.2010 (podpisana przez Polskę 25.06.2013).

⁴ Ibidem, art. 2.

⁵ Ibidem, Preambuła.

⁶ Szerzej na temat „spraw czeceńskich”: J.Czepek, *Wyroki ETPC w kontekście konfliktu zbrojnego na tle spraw czeceńskich*, [w:] E.Karska (red.), *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, Warszawa 2013, s. 79–85.

⁷ Ibidem, Typowy scenariusz wymuszonego zaginięcia przedstawia M. Nowak; zob. *Forereward by M.Nowak, M.F.Pérez Solla, Enforced Disappearances in International Human Rights*, London 2006, s. 1.

zakazu tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania bądź karania (art. 3) w odniesieniu zarówno do osoby zaginionej, jak też wobec najbliższych osoby zaginionej; prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art.5) oraz prawa do skutecznego środka ochrony prawnej (art.13) najczęściej odczytywanego w połączeniu z art. 2 lub 3 Konwencji⁸.

Jeżeli chodzi o naruszenie art. 2 EKPC, to trybunał postrzega wymuszone zaginięcia jako naruszenie zarówno materialnego, jak i proceduralnego aspektu tego prawa. W zakresie materialnym ETPC bada, czy sam fakt śmierci osoby zaginionej wiązał się z naruszeniem prawa do życia. W tym zakresie stosunkowo trudno jest udowodnić, że śmierć jednostki wiązała się z naruszeniem art. 2 w jego aspekcie materialnym. Dzieje się tak, ponieważ Trybunał korzysta ze standardu dowodu „ponad rozsądną wątpliwość”. Jest to dość wymagający standard dowodowy. Według ETPC taki dowód może wynikać ze zbiegu wystarczająco silnych, jasnych i spójnych wniosków albo podobnych niekwestionowanych domniemań faktycznych. W tym kontekście, również postępowanie stron podczas pozyskiwania dowodów musi być wzięte pod uwagę.⁹

Standard dowodu „ponad rozsądną wątpliwość” wiąże się z koniecznością uprawdopodobnienia, że osoba zaginiona zmarła i że wiązało się to z naruszeniem art. 2. Jest to trudne w sprawach o wymuszone zaginięcia, gdyż bardzo rzadko ciała ofiar są odnajdywane¹⁰. Oznacza to, że w przypadku braku dowodów, trudno jest wykazać w postępowaniu przed Trybunałem, że śmierć osoby zaginionej wiązała się z naruszeniem art. 2 EKPC w jego aspekcie materialnym.

Zdecydowanie częściej Trybunał dochodzi do wniosku, że wymuszone zaginięcie wiązało się z naruszeniem art. 2 EKPC w jego aspekcie proceduralnym. ETPC jest zdania, że w każdej sytuacji, kiedy śmierć jednostki jest wynikiem użycia siły, państwo ma obowiązek proceduralny, polegający na przeprowadzeniu skutecznego, urzędowego śledztwa. Celem takiego śledztwa jest zapewnienie skutecznej implementacji przepisów prawa krajowego, które chronią prawo do życia oraz – w sprawach dotyczących odpowiedzialności funkcjonariuszy lub organów krajowych – ma ono zapewnić ich odpowiedzialność związaną ze śmiercią, która miała miejsce w związku z wykonywaniem ich obowiązków.¹¹

⁸ Zob. także J.Czepek, *European Court of Human Rights on Enforced Disappearances. Case-Law study*, „Internal Security”, Vol. 5 (jan-jun), Issue 1, 2013, s. 8 i n.

⁹ Ibidem, s. 9 i nn.; wyrok ETPC w sprawie *Av^{ar} przeciwko Turcji* z 10.07.2001, nr skargi 25657/94, § 282; wyrok ETPC w sprawie *Luluyev i inni przeciwko Rosji* z 9.11.2006, nr skargi 69480/01, § 77; *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*, § 95; wyrok ETPC w sprawie *Bazorkina przeciwko Rosji* z 27.07.2006, nr skargi 69481/01, § 106; wyrok ETPC w sprawie *Av^{ar} przeciwko Turcji* z 10.07.2001, nr skargi 25657/94, § 282; zob. także A. Szpak, *Wymuszone zaginięcia. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009, s. 166.

¹⁰ Taka sytuacja miała miejsce np. w sprawie *Luluyev i inni przeciwko Rosji*, kiedy to udało się odnaleźć ciało żony skarżącego i wykazać, że miało miejsce naruszenie art. 2 EKPC w jego aspekcie materialnym – zob. *Luluyev i inni przeciwko Rosji*, § 80–85.

¹¹ Np. *Bazorkina przeciwko Rosji*, § 117.

Takie śledztwo musi być wszczęte przez państwo, to znaczy, że wyłączna inicjatywa w tym zakresie nie może pozostawać w gestii członka rodziny osoby zaginionej¹². Istotne jest także, aby śledztwo było skuteczne w znaczeniu praktycznej zdolności do ustalenia okoliczności, w jakich wydarzenie miało miejsce oraz doprowadzenia do identyfikacji i ukarania osób odpowiedzialnych¹³.

W opinii Trybunału zaginięcie jest poważnym zjawiskiem, charakteryzującym się sytuacją ciągłej niepewności oraz braku odpowiedzialności przy braku informacji, a nawet umyślnym jej ukrywaniu i zaciemnianiu tego, co się wydarzyło. Taka sytuacja jest często przeciągana w czasie, wydłużając cierpienie członków rodziny. Z tego powodu obowiązek proceduralny będzie potencjalnie trwał tak długo, jak długo los zaginionej osoby będzie pozostawał nieznanym. Trwający brak zapewnienia wymaganego śledztwa będzie postrzegany jako trwałe naruszenie.¹⁴

Powyższe stanowisko Trybunału wskazuje, że szczególnie istotne przy wymuszonych zaginięciach jest zapewnienie obowiązku skutecznego śledztwa. Zresztą spełnienie tego obowiązku dotyczy każdego przypadku śmierci jednostki. ETPC praktycznie we wszystkich sprawach o wymuszone zaginięcia stwierdza, że doszło do naruszenia art. 2 w jego aspekcie proceduralnym.

Nieco inaczej przedstawia się kwestia naruszenia art. 3 w odniesieniu do osoby zaginionej. Trybunałowi dość często trudno jest stwierdzić, że osoba zaginiona przed śmiercią była poddawana torturom, a także nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu. Wiąże się to z koniecznością sprostania wymogom standardu dowodowego „ponad rozsądną wątpliwość”. Stwierdzenie, że w odniesieniu do sytuacji wymuszonego zaginięcia doszło do naruszenia art. 3 w odniesieniu do osoby zaginionej jest oczywiście możliwe, np. po odnalezieniu ciała osoby zaginionej i wykazaniu, że była poddawana torturom przed śmiercią. Niestety, takie sytuacje są rzadkością¹⁵. Z tej przyczyny coraz rzadziej zarzut naruszenia art. 3 w odniesieniu do osoby zaginionej jest podnoszony przed ETPC¹⁶.

Zdecydowanie częściej skarżący podnoszą przed Trybunałem zarzut naruszenia art. 3 w odniesieniu do nich samych, czyli w odniesieniu do rodziny osoby zaginionej. Trybunał stoi na stanowisku, że brak wiadomości o zaginionym, brak możliwości uzyskania informacji o tym się co się przydarzyło zaginionemu, powoduje obawę i niepokój u jego najbliższych, co stanowi traktowanie sprzeczne z art. 3 EKPC¹⁷.

¹² Wyrok ETPC w sprawie *Ýlhan przeciwko Turcji* z 27.06.2000, nr skargi 22277/93, § 63.

¹³ Wyrok ETPC w sprawie *Varnava przeciwko Turcji* z 18.09.2009, nr skargi 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90, 16073/90, § 191.

¹⁴ *Ibidem*, § 148.

¹⁵ Zob. J. Czepek, *European Court...*, s.12.

¹⁶ Zob. np. *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*.

¹⁷ Np. wyrok ETPC w sprawie *Imakayeva przeciwko Rosji* z 6.11.2006, nr skargi 7615/02, § 164

Oczywiście, muszą zaistnieć „specjalne czynniki”, aby Trybunał stwierdził, że doszło do naruszenia art. 3 w odniesieniu do osób najbliższych zaginionego. ETPC uznał, że będzie orzekał na korzyść członków rodziny, jeśli zostanie stwierdzone wystąpienie specjalnych czynników nadających cierpieniom skarżącego wymiar i charakter różny od emocjonalnego dyskomfortu, który może być uznawany za nieunikniony dla ofiar poważnego naruszenia praw człowieka. Istotne elementy będą obejmować bliskość, w jakiej żyje rodzina – tutaj waga będzie przykładana do więzi rodzic–dziecko, do konkretnych okoliczności związku, a także zakres bezpośredniego doświadczenia przez członków rodziny przedmiotowych wydarzeń, zaangażowanie członków rodziny w próby uzyskania informacji o zaginionym oraz sposób, w jaki władze reagowały na takie próby. ETPC podkreśla, że istota naruszenia nie leży w samym fakcie zaginięcia, ale dotyczy reakcji władz w takiej sytuacji.¹⁸

W sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć ETPC często uznaje, że miało miejsce naruszenie prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5) w jego rozmaitych aspektach. Co więcej, podkreśla, że jest to szczególnie ciężkie naruszenie, jako że art. 5 chroni wolność jednostek w ustroju demokratycznym od arbitralnej detencji. ETPC podkreśla też, że niepotwierdzona detencja stanowi zupełną negację gwarancji wyrażonych w art. 5.¹⁹

Artykuł 13 jest podnoszony w sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć dość często w kontekście braku istnienia odpowiedniego środka ochrony prawnej, z którego mogliby skorzystać najbliżsi zaginionego. ETPC bardzo często odczytuje obowiązek zapewnienia skutecznego środka ochrony prawnej łącznie z obowiązkiem proceduralnym wynikającym z art. 2 lub art. 3 Konwencji. Warto wspomnieć, że zdecydowanie częściej jest to połączenie z art. 2. Tak pojmowane zobowiązanie obejmuje, poza wypłatą odszkodowania w przypadku niezgodnego z prawem zatrzymania – obowiązek przeprowadzenia dokładnego i efektywnego śledztwa mającego doprowadzić do zidentyfikowania i ukarania osób odpowiedzialnych.²⁰

¹⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Çakıcı przeciwko Turcji* z 8.7.1999, nr skargi 23657/94, § 98, zob. także wyrok ETPC w sprawie *Orhan przeciwko Turcji* z 18.6.2002, nr skargi 25656/94, § 358, zob. A.Szpak, op.cit., s. 149; J. Czepek, *Wyroki ETPC...*, s. 81; idem, *European Court...*, s. 12 i n.

¹⁹ J. Czepek, *Wyroki ETPC...*, s. 82; idem, *European Court...*, s.13, zob. także wyrok ETPC w sprawie *Çiçek przeciwko Turcji* z 27.2.2001, nr skargi 25704/94, § 164; zob. także *Luluyev i inni przeciwko Rosji*, § 122.

²⁰ Ibidem, Zob. także *Imakayeva przeciwko Rosji*, § 192–196, *Luluyev i inni przeciwko Rosji*, § 136–140.

3. Zagadnienie problemu systemowego

Pojęcie problemu systemowego (lub systemowej dysfunkcji) dotyczy poważnych uchybień w prawie krajowym. Może ono wynikać z karygodnej luki prawnej²¹, wadliwej organizacji systemu wymiaru sprawiedliwości²² lub każdego nieprawidłowego rozwiązania prawnego w systemie prawa krajowego, które wiąże się z szerokim naruszeniem praw człowieka, dotyczącym dużej liczby potencjalnych poszkodowanych, a więc – potencjalnych skarżących.

Rozwiązaniem problemu systemowego, który powodowałby potencjalnie dużą liczbę identycznych skarg jest procedura wyroku pilotażowego (*Pilot Judgment Procedure*). W jej toku ETPC identyfikuje problem systemowy oraz daje władzom krajowym jasne wskazówki, jak należy go wyeliminować. Trybunał niekiedy wskazuje też termin, w jakim państwo powinno rozwiązać dany problem systemowy. Ważnym elementem procedury pilotażowej jest zawieszenie pozostałych skarg skierowanych do Trybunału, które dotyczą tego samego problemu systemowego.²³

Procedura wyroku pilotażowego ma więc za zadanie wydanie jednego wyroku „modelowego” i umożliwienie państwu–stronie rozwiązanie istniejącego problemu systemowego przy „zawieszeniu” rozstrzygania pozostałych identycznych skarg. Zjawisko problemu systemowego wymaga pilnego działania. Dlatego też Regulamin Trybunału nadaje tego rodzaju sprawom priorytet²⁴.

Rozwiązaniem problemu systemowego może być „klasyczna” procedura wyroku pilotażowego lub tzw. procedura quasi-pilotażowa. P. Leach uznaje, że „klasyczna” procedura wyroku pilotażowego wiąże się z identyfikacją systemowego problemu, leżącego u podstaw sprawy oraz określeniem środków ogólnych w części operatywnej wyroku.²⁵ Rzeczywiście są to podstawowe cechy „klasycznej” procedury pilotażowej. Została ona zastosowana przez Trybunał w sprawach: *Broniowski przeciwko Polsce*²⁶, *Hutten-Czapska przeciwko Polsce*²⁷, *Burdov (nr 2) przeciwko Rosji*²⁸ czy *Olaru i inni przeciwko*

²¹ Wyrok ETPC w sprawie *Vyerentsov przeciwko Ukrainie* z 11.04.2013, nr skargi 20372/11.

²² Wadliwa organizacja wymiaru sprawiedliwości może wiązać się np. z brakiem skutecznego wykonywania wyroków ETPC lub taką przewlekłością postępowania, która stanowi masowy problem w prawie krajowym i wynika ze sposobu jego organizacji.

²³ J.Czepek, *Początkowe zastosowanie przez ETPC procedury wyroku pilotażowego na przykładzie sprawy Broniowski przeciwko Polsce*, [w:] R.Szychemler, J.Krzywkowska (red.) *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, s. 544.

²⁴ *Regulamin Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, 1.07.2013, Reguła 61.1.c.

²⁵ P. Leach, H. Hardman, S. Stephenson, B. K. Blitz, *Responding to Systemic Human Rights Violations. An Analysis of 'Pilot Judgments' of the European Court of Human Rights and their Impact at National Level*, Antwerp-Oxford-Portland 2010, s22.

²⁶ Wyrok ETPC w sprawie *Broniowski przeciwko Polsce* z 22.06.2004, nr skargi 31443/96.

²⁷ Wyrok ETPC w sprawie *Hutten-Czapska przeciwko Polsce* z 19.06.2006, nr skargi 35014/97.

²⁸ Wyrok ETPC w sprawie *Burdov przeciwko Rosji* z 15.01.2009, nr skargi 33509/04; zob. także P. Leach, H. Hardmann, S. Stephenson, *Can the European Court's Pilot Judgment*

*Mołdawii*²⁹. Warto dodać, że w tych przypadkach ETPC najczęściej wspomina w wyroku, że ma w nim zastosowanie procedura pilotażowa. Trybunał może też zawiesić inne skierowane do rozpatrzenia sprawy dotyczące tego samego problemu systemowego.

Procedura *quasi-pilotażowa* (niekiedy *semi-pilotażowa*) była bardzo często stosowana w ostatnich latach i różni się zdecydowanie od „klasycznej” procedury pilotażowej w kilku kwestiach. Przede wszystkim, procedura *quasi-pilotażowa* wiąże się z zastosowaniem przez Trybunał art. 46 konwencji aby wskazać państwu, że ma ono obowiązek zlikwidowania naruszenia poprzez przyjęcie skutecznych środków. Poza tym Trybunał nie określa wyroków tego rodzaju jako pilotażowych oraz nie wskazuje środków generalnych w części operatywnej wyroku. Zazwyczaj w tego rodzaju sprawach ETPC nie wyznacza państwu czasu na podjęcie środków. Poza tym wyroki *quasi-pilotażowe* najczęściej nie wiążą się z zawieszeniem pozostałych toczących się spraw odnoszących się do danego problemu systemowego.³⁰ Przykładami są wyroki w sprawach *Kauczor przeciwko Polsce*³¹, *Sławomir Musiał przeciwko Polsce*³², *Lukenda przeciwko Słowenii*³³ czy *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*³⁴.

Niektórzy autorzy³⁵ wymieniają jeszcze jedną grupę wyroków, które dotyczą rozwiązywania problemów systemowych. Chodzi tu o wyroki, które za pomocą innych sposobów zmierzają do rozstrzygnięcia problemu systemowego. Takim wyrokiem był np. wyrok w sprawie *Kudła przeciwko Polsce*³⁶. Wydaje się, że można byłoby wyróżnić w ramach tej grupy wyroków nie jedną lecz więcej kategorii. Ta kwestia nie będzie jednak przedmiotem dalszych rozważań w niniejszej pracy.

Jak widać, Trybunał rozwiązuje problemy systemowe za pomocą szeregu różnych środków. Wydaje się, że nie należy przywiązywać uwagi do samej procedury, jaką stosuje ETPC. Zastosowana procedura („klasyczna” procedura wyroku pilotażowego, procedura *quasi-pilotażowa* lub inna) wynika z samego charakteru danego problemu systemowego, charakteru sprawy oraz ilości potencjalnych skarżących, których dany problem dotyczy.

Procedure Help Resolve Systemic Human Rights Violations? Burdov and the Failure to Implement Domestic Court' Decisions in Russia, „Human Rights Law Review”, Vol. 10, Issue 2, 2010, s.346 i nn.

²⁹ Wyrok ETPC w sprawie *Olaru i inni przeciwko Mołdawii* z 28.07.2009, nr skargi 476/07, 22539/05, 17911/08 and 13136/07.

³⁰ P.Leach, H.Hardman, S. Stephenson, B.K.Blitz, op. cit., s. 25.

³¹ Wyrok ETPC w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce* z 3.02.2009, nr skargi 45219/06.

³² Wyrok ETPC w sprawie *Musiał przeciwko Polsce* z 20.01.2009, nr skargi 28300/06.

³³ Wyrok ETPC w sprawie *Lukenda przeciwko Słowenii* z 6.10.2005, nr skargi 23032/02.

³⁴ *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*.

³⁵ Zob. P.Leach, H.Hardman, S. Stephenson, B.K.Blitz, op. cit., s. 26.

³⁶ Wyrok ETPC w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z 26.10.2000, nr skargi 30210/96.

4. Wymuszone zaginięcia jako problem systemowy: wyrok *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*

Okoliczności faktyczne w sprawie *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* właściwie szczególnie się nie różnią od pozostałych spraw czecheńskich, dotyczących wymuszonych zaginięć na terytorium Federacji Rosyjskiej.

Skarga została wniesiona przez pięć rodzin w sprawie zaginięcia ośmiu członków ich rodzin w Groznm oraz w okolicy Groznego między marcem 2002 i lipcem 2004. Zaginięcia miały miejsce w podobnych okolicznościach: członkowie rodzin skarżących byli aresztowani przez grupy zamaskowanych mężczyzn w ich domach lub na ulicach w sposób przypominający operację służb. W każdej ze spraw lokalna prokuratura otwierała śledztwo. Pod koniec roku 2011 śledztwa pozostawały w toku bez żadnych wyraźnych rezultatów dotyczących zaginionych oraz tożsamości osób odpowiedzialnych za zaginięcia.³⁷

Trybunał uznał, że doszło do naruszenia art. 2 zarówno w jego aspekcie substancjalnym, jak i w odniesieniu do obowiązku przeprowadzenia skutecznego śledztwa, czyli w aspekcie proceduralnym. ETPC uznał, że doszło też do naruszenia art. 3 EKPC w odniesieniu do rodzin zaginionych oraz w odniesieniu do jednego z zaginionych. Trybunał uznał też, że miało miejsce naruszenie art. 5 Konwencji w odniesieniu do zaginionych oraz że doszło do naruszenia art. 13 EKPC odczytywanego łącznie z art. 2 i 3.³⁸

Najciekawsze w sprawie *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* jest jednak zastosowanie art. 46 Konwencji i procedury quasi-pilotażowej. Należy wspomnieć, że jest to rozwiązanie absolutnie wyjątkowe w sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć. Nigdy dotąd Trybunał nie badał tego zjawiska w kontekście problemu systemowego.

Wyjaśniając zastosowanie tego mechanizmu ETPC przypomniał, że art. 46, interpretowany w świetle art. 1 Konwencji nakłada na państwo obowiązek prawny przyjęcia pod nadzorem Komitetu Ministrów odpowiednich środków ogólnych i indywidualnych mających na celu ochronę prawa skarżącego, co do którego Trybunał stwierdził, że doszło do naruszenia. Wynikający z prawa międzynarodowego obowiązek państwa–strony polegający na spełnieniu wymogów Konwencji może wymagać podjęcia działań przez władze państwowe, łącznie z władzą legislacyjną. Takie środki muszą też zostać podjęte w odniesieniu do innych osób znajdujących się w takiej sytuacji jak skarżący, w szczególności poprzez rozwiązanie problemów, które doprowadziły do rozstrzygnięć Trybunału.³⁹

W tej sprawie Trybunał oparł rozwiązanie problemu systemowego o art. 46 EKPC. W wyroku nie pojawia się też odniesienie do „klasycznej” procedury pilotażowej. ETPC nie wyznaczył też terminu na podjęcie odpowiednich środków. Wskazuje to na zastosowanie procedury quasi-pilotażowej.

³⁷ *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji*, § 6.

³⁸ *Ibidem*, § 116–157.

³⁹ *Ibidem*, § 220.

Problem systemowy, który zidentyfikował Trybunał, odnosi się do wspomnianych wcześniej naruszeń związanych z art. 2,3,5 i 13 EKPC. Ich systemowy charakter podkreślają statystyki. ETPC wskazał, że do sierpnia 2012 r. w podobnych sprawach wydał 120 wyroków (należy także uwzględnić ponad 100 zakomunikowanych podobnych spraw oraz sprawy toczące się przed Trybunałem)⁴⁰.

ETPC podkreślił, że taka sytuacja wynika ewidentnie z problemów systemowych na poziomie krajowym, na które nie ma skutecznego środka ochrony prawnej. Wpływa to na istotę praw człowieka i wymaga szybkiego przyjęcia jasnych i kompleksowych środków.⁴¹ W opinii Trybunału, wymuszone zaginięcia są tak poważnym naruszeniem szeregu praw człowieka, że toczące się sprawy nie powinny być zawieszane. ETPC uznał, że mając na uwadze naturę i zakres problemów systemowych, zadaniem Trybunału nie jest nakazywanie przyjęcia przez Rosję dokładnych środków o charakterze ogólnym i szczególnym, jako że należy to do zadań Komitetu Ministrów Rady Europy.⁴²

Mimo to Trybunał sformułował pewne sugestie rozwiązań, które mogłyby zostać podjęte przez władze rosyjskie. W odniesieniu do rodzin zaginionych wiele rozmaitych organizacji sugerowało już stronie rosyjskiej pewne rozwiązania. Trybunał w swojej sugestii dostrzega interesującą propozycję stworzenia jednego organu wysokiego szczebla, odpowiedzialnego za rozwiązanie spraw o wymuszone zaginięcia w regionie, który korzystałby z pełnego dostępu do wszystkich istotnych informacji i pracowałby w oparciu o zaufanie wspólnie z najbliższymi osób zaginionych. Organ ten mógłby zebrać i utrzymywać pełną bazę danych wszystkich zaginięć, czego ciągle brakuje.⁴³

W odniesieniu do skuteczności śledztwa, mając na uwadze jasne schematy i podobieństwa zdarzeniach wymuszonych zaginięć, Trybunał sugeruje przyjęcie określonej czasowo strategii lub planu działania aby wyjaśnić kwestie wspólne dla wszystkich spraw, gdzie podejrzanymi o uprowadzenia są funkcjonariusze państwa. Taki plan powinien zawierać również ocenę skuteczności istniejących definicji prawnych dotyczących przestępstw prowadzących do wymuszonych zaginięć oraz specyfiki i ogromu skali tego zjawiska.⁴⁴ Należałoby również umożliwić śledczym dostęp do ważnych danych agencji wojskowych. Trudno wyobrazić sobie możliwość wyjaśnienia zaginięć bez możliwości dostępu do świadków ich przesłuchania, sprawców, danych oficerów kierujących operacją itp.⁴⁵ Skuteczne śledztwo powinno też zapewniać możliwość udziału najbliższym osób zaginionych i one również powinny mieć dostęp przynajmniej do części dokumentów⁴⁶.

⁴⁰ Ibidem, § 216.

⁴¹ Ibidem, § 217.

⁴² Ibidem, § 220.

⁴³ Ibidem, § 225.

⁴⁴ Ibidem, § 232.

⁴⁵ Ibidem, § 234.

⁴⁶ Ibidem, § 236.

5. Podsumowanie

Uznanie, że zjawisko wymuszonych zaginięć w Rosji może stanowić problem systemowy w znaczeniu EKPC jest ważnym wydarzeniem. Podkreśla ciągle występowanie problemu, któremu winne są rosyjskie władze.

Czym może skutkować zastosowanie w tego rodzaju sprawach procedury quasi-pilotażowej i uznanie, że ciągły brak działań wymiaru sprawiedliwości w sprawach o wymuszone zaginięcia stanowi problem systemowy? Przede wszystkim uznanie, że wystąpił problem systemowy wskazuje, że nie chodzi o pojedyncze przypadki naruszeń, ale że mamy do czynienia ze zjawiskiem szerokim, którego istnienie funkcjonuje ze względu na przyzwolenie ze strony władz.

Poza tym, państwo–strona ma obowiązek, w porozumieniu z Komitetem Ministrów Rady Europy, podjąć wszelkie środki, które mają na celu wyeliminowanie problemu systemowego. Oczywiście, zmiana niezgodnych z Konwencją przepisów lub procedur prawa krajowego wiąże się z każdym wyrokiem ETPC, ale w przypadku likwidacji problemu systemowego mamy do czynienia z działaniami szerszymi i bardziej kompleksowymi. Celem takich działań jest dotarcie do sedna problemu i jego likwidacja.

Uznanie, że zjawisko wymuszonych zaginięć w Federacji Rosyjskiej stanowi problem systemowy wiąże się również z ułatwieniem dla potencjalnych skarżących. Z pewnością łatwiej będzie im wykazać w toku postępowania przed ETPC braki proceduralne po stronie państwa w innych tego rodzaju sprawach, które Trybunał będzie rozpatrywał.

Można zadać pytanie: czy lepsze byłoby zastosowanie w sprawie *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* procedury pilotażowej, czy procedury quasi-pilotażowej? Zastosowanie przez Trybunał procedury quasi-pilotażowej w tym zakresie jest lepszym rozwiązaniem, ponieważ ze względu na wagę problemu – ETPC podjął decyzję, że wpływające sprawy, dotyczące tego problemu nie będą zawieszane. Ponadto ETPC musiałyby wówczas rozważyć wyznaczenie terminu na usunięcie problemu systemowego (z czym mógłby być problem ze względu na jego charakter) oraz wskazanie (a nie tylko zasugerowanie, jak miało to miejsce) konkretnych sposobów jego rozwiązania.

Wyrok ETPC w sprawie *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* jest z pewnością ważnym krokiem na drodze zwalczania szczególnie ciężkiego zjawiska jakim są wymuszone zaginięcia. Trudno nie docenić też ważnego faktu, jakim jest uznanie istnienia problemu systemowego w tym zakresie i zastosowanie procedury quasi-pilotażowej. Jednak dopiero przyszłość pokaże, jakie legislacyjne – i zapewne polityczne – kroki podejmą władze rosyjskie w tym zakresie. Dlatego też dopiero po przyjęciu przez nie odpowiednich środków krajowych będzie można oceniać ich skuteczność oraz skuteczność wyroku *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* w zwalczaniu zjawiska wymuszonych zaginięć.

CAN ENFORCED DISAPPEARANCES CONSTITUTE A SYSTEMIC PROBLEM UNDER ECTHR CASE-LAW? REFLECTIONS ON ASLAKHANOVA AND OTHERS R. RUSSIA JUDGMENT

Keywords: enforced disappearances, systemic problem, systemic dysfunction, pilot judgment procedure, Aslakhanova and others v. Russia, Chechen cases

Summary

Enforced disappearances constitute very serious threat to several human rights. Despite taking up new methods of combating this phenomenon, it is still an important issue to international law of human rights both, in the universal and regional systems.

In the system of European Convention of Human Rights (ECHR), this issue on many occasions had been a subject of judgments given by European Court of Human Rights (ECtHR). Most of the cases concerned enforced disappearances in Turkey (Turkish cases) and – more recently – Russia (Chechen cases).

Most of judgments in such cases prove that there had been a violation of several human rights enshrined in Convention. Moreover, these violations are very similar. Very similar are also the situations, in which enforced disappearances take place. The forthcoming negligence and inability of state forces to provide effective investigation, find the disappeared person or the kidnappers is also very similar in all of such cases.

In *Aslakhanova and others v. Russia* case, the Court was faced with the question: can those similarities and identical deficiencies presented by state forces constitute a systemic problem? The main aim of the above article is to analyze the meaning of this judgment and the possibilities brought by regarding enforced disappearances as a systemic violation.